

908
9-49

A.X. DONIYOROV, O.B. BO'RINYEY,
A.A. ASHIROV

MARKAZIY OSIYO
XALQLARI
ETNOLOGIYASI

308.
D-72.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TAILIM VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

A. X. DONIVOROV, O. BO'RUYEV, A. A. ASHIROV

MARKAZIY OSIYO XALQLARI
ETNOLOGIYASI

-15859/48-

5120300 – Tarix (Markaziy Osiyo mamlakatlari bo'yicha) ta'lim
yo'nalishi talabalari uchun darslik

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TAILIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

TOSHKENT
NIF MSH
2021

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TAILIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
2-FILIALI

UO'K: 950(575.1)
BBK: 63.3(5)z
D 72

Doniyorov A. X., Bo'riyev O., Ashirov A. A. Markaziy Osiyo xalqlari etnologiyasi / Darslik. – Toshkent: NIF MSH, 2021. 282 bet.

Mazkur darslik ijtimoiy-gumanitar yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarga Markaziy Osiyoda yashovchi xalqlar etnologiyasi haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, ushbu kitobda mintaga xalqlari etnogenezi va etnik tarixi, an'anaviy xo'jaligi, moddiy hamda ma'naviy madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari keng gamrovli tarixiy-etnologik adabiyotlardagi ma'lumotlar asosida bayon qilingan.

Ushbu darslik talabalarni mintaga xalqlari etnologiyasiga oid etnografik materiallar yig'ish va to'plangan ma'lumotlarni mustaqil tahlil qilishga ham o'rgatadi. Kitob ijtimoiy-gumanitar fanlarga ixtisoslashgan Oliy o'quv yurtlarining bakalavriat va magistratura talabalari hamda etnologiya fani bilan qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:

U. S. Abdullayev, tarix fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

R. Balliyeva, tarix fanlari doktori, professor

B. Odilov, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Darslik Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Kengashining 2020-yil 19-maydagi 5-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020-yil 14-avgustdagi 418-sonli buyrug'iga asosan, 5120300 – Tarix (Markaziy Osiyo mamlakatlari bo'yicha) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan. (Ro'yxat raqami 418-042)

ISBN 978-9943-7012-5-0

© A. X. Doniyorov, O. Bo'riyev, A. A. Ashirov, 2021.
© "NIF MSH", 2021.

MUQADDIMA

Jahon xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti rivojlanib, globallashuv jarayonlari tobora kengayib borayotgan hozirgi davrda insoniyatni kelgusi hayoti, ayniqsa, jahon sivilizatsiyasining taqdiri va barqarorligi ulug' ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan bebaho qadriyatlarining keng ko'lamda o'rganish va targ'ib qilish bilan bevosita bog'liqdir.

Ma'lumki, hozirda sayyoramizda yashovchi 7,8 mlrd aholi (2020-yil iyul) 200 dan ortiq katta va kichik mamlakatlarda yashaydi. Germaniyaning fuqarolari Weltbevölkerung (DSW) – "yer aholisi" jang'armasi ma'lumotlariga ko'ra, agar bugungi kunda dunyo 100 kishidan iborat qishloq deb olinsa, shundan 59 kishi Osiyo, 17 kishi Afrika, 10 kishi Yevropa, 8 kishi Lotin Amerikasi, 5 kishi esa Shimoliy Amerika va bir kishi Okeaniya vakili bo'lar edi.

Dunyo mamlakatlari orasida o'zining katta hududi va ko'p millionli nafusiga ega mamlakatlar (Xitoy, Hindiston, Braziliya va boshq.) bilan birga kichik davlatlar (Afrikada – Jibuti, Ispaniya hamda Fransiya ehtiyojlarida – Andorra, Venesuela yaqinida – Trinidad va Tobago) mavjud. Aynan mazkur mamlakatlarda turli etnos va etnografik guruhlar istiqomat qiladi. Shubhasiz, yer yuzida yashovchi barcha xalq va millatlarni o'ziga xos jihatlarini tadqiq qiluvchi fan tarmog'i ijtimoiy fanlar tizimida etnologiya fani tarzida ma'lum hamda mashhurdir.

O'z navbatida shuni ham ta'kidlash joizki, etnologiyaning fan sifatida shakllanishidan to bugungi kungacha uning asosiy tadqiqot obekti bilan bog'liq muammolar yechimi borasida dunyo olimlari orasida umumiy yoki dli fikrlar mavjud emas. Chunonchi, inglizabon mamlakatlarda "Etnologiya" atamasi o'runga "ijtimoiy yoki madaniy antropologiya" terminini qo'llash keng tarqalgan. To'g'ri, etnologiya fani turli xalqlar va millatlar hayot tarzini tavsiflash bilangina cheklanmaydi, balki uning tadqiqot obekti va predmeti hisoblangan xalq hayoti bilan bog'liq kengroq sohalarda ham yo'nalishlarni qamrab oladi.

Chunonchi, bu borada XX asrning so'nggi choragidan boshlab fanlarning tadqiqot obekti va metodlarida ham ayrim jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Endilikda etnologik yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar nafaqat arxaik turmush tarziga ega, shu bilan birga zamonaviy industrlashgan xalqlar va madaniyatlarini ham tadqiqot obekti sifatida o'rganishga jiddiy e'tibor qaratmoqda. Shuningdek, hozircha

I BOB. ETNOLOGIYA FANI TARIXI, PREDMETI VA MANBALARI

*

Mavzuga oid tayanch soʻz va iboralar: Etnografiya, etnologiya, etnos, xalq, etnologik maʼlumot, yunon va rim mualliflarining asarlari, etnologimlar, etnik qiyofa, musulmon Uygʻonishi davri manbalari, Amir Temur va temuriylar davri manbalari, oʻzbek urugʻlari haqida maʼlumotlar, rus sharqshunoslari, sayohatlar, "Turkiston" fotoalbomi, ilmiy jamiyatlar va toʻgaraklar, Rus Geografiya jamiyati "Turkiston" boʻlimi, Turkiston havaskor arxeologlar toʻgaragi, etnologik tadqiqotlar, XX asrning 20-yillaridagi etnologik asarlar, etnologik atamalar.

1.1. Etnologiya fani predmeti, tarixi va tadqiqot usullari

"Etnologiya" atamasi qadimgi yunoncha – "etos" (xalq) va "logos" (fan) degan soʻzlardan tashkil topgan. Uning tub mahosini "xalqni taʼriflash" yoki "xalqshunoslik" deb atash mumkin.

Maxsus etnologik adabiyotlardan maʼlumki, jahondagi koʻplab xalq va elatlar oʻz tili, kelib chiqishi, moddiy hamda maʼnaviy madaniyati, maishiy turmushi va psixologiyasi bilan ham bir-biridan ajralib turadi. Xalqlarning oʻzaro tafovuti yoki umumiyligi va oʻxshashligi handa ularning oʻziga xos xususiyatlarini oʻrganuvchi maxsus fan sohasi "etnologiya" deb ataladi.

Etnologik bilimlar eng qadim zamonlardan paydo boʻlgan boʻlsa-da, lekin mazkur fan mustaqil fan sifatida XIX asrning oʻrtalarida vujudga keldi. Dastlab ushbu atamani XVII asrning oxirida nemis yozuvchisi Iogan Zummer ishlatgan, keyin esa XVIII asrning oxirlari va 1808-yilda maxsus jurnallar shu nom bilan chiqa boshlagan. "Etnologiya" soʻzi mashhur fransuz tabiatshunosi va fiziği Jan Jak Amper tomonidan 1830-yilda alohida fan sohasi sifatida qoʻllanilgan.

Etnologiya – jahondagi barcha xalqlarning turmush tarzi, urf-odatlari, moddiy va maʼnaviy hayoti, ularning katta-kichikligi, ijtimoiy tuzumi, qoloq yoki rivojlangan boʻlishidan qatʼiy nazar, teng, bab-baravar oʻrganuvchi muhim ilm sohasidir.

Etnologiya dastlab hozirgi xalqlarning kelib chiqishi, shakllanishi, joylashuvi, etnik tuzilishi, xoʻjalik mashgʻulotlari, madaniy-tarixiy munosabatlari, moddiy va maishiy turmushi, urf-odatlari, maʼnaviy madaniyati hamda milliy xususiyatlarini tarixiy jarayonlar bilan bogʻliq

holda oʻrganilgan. Ushbu soha olimlarining diqqat markazida hozirgi davrdagi xalq va elatlarning maishiy hamda madaniy hayotida paydo boʻlayotgan barcha yangilik (innovatsiya)lar, tub ijtimoiy oʻzgarishlar, turmush tarzidagi umumiy va xususiy belgilar hamda boshqa muhim masalalar va muammolar turadi. Tarixiy etnografiya yoʻqolib ketgan xalq va elatlar, oʻtmishdagi etnik jarayonlar, maishiy turmush va maʼnaviy madaniyat xususiyatlarini ham oʻrganadi.

Har bir fan dastlab faktik bilimlarni toʻplaydi, keyin esa ularni tahlil etish orqali mohiyatini anglab, nazariy xulosalar chiqaradi. Etnografiya fani ham ayni shunday yoʻldan borib, mazkur fan tadqiqotchilari xalq orasida yurib, kuzatib, axborotchilar bergan maʼlumotlarni yigʻib, moddiy va yozma yodgorliklarni tahlil qilib, toʻplangan materiallarni mazmuniga koʻra, yoʻnalishlar, maqsad va vazifalarga qarab tasnif etadi. Soʻngra ular muayyan ilmiy maqsad bilan tahlil qilinadi va zarur xulosalar chiqariladi.

Lekin, qadimda etnologik bilimlar kundalik hayotiy jarayonlarda oʻziga xalqlar bilan oʻzaro aloqalar davomida amaliy ehtiyojlarni qondirish uchun qoʻllanilgan. Bunda hali etnologik bilimlarga ilmiy maʼno berish atamalarini boʻlmagan. Masalan, ayrim qoʻshni qabila, xalq va elatlarning maʼnaviy turmush tarzi, madaniyati, urf-odatlari va etnik xususiyatlarini oʻrganish, ularni aniq tushunish amaliy ehtiyojlarni qondirish taqozoosi bilan vujudga kelgan. Eng qadimgi Sharq mamlakatlarida uzoq-yaqin qoʻshnilar bilan samarali savdo-sotiq munosabatlarini oʻrnatish, shuningdek, ularga qarshi muvaffaqiyatli urushlar olib borish uchun ham birinchi navbatda, etnologik bilimlarga ega boʻlish zarur edi.

Jahonda eng qadimgi yozuvlar sirasiga kiruvchi ierogliflar, shumer va eroniy mixxatlari hamda qoyatosh bitiklarining guvohlik berishicha, qadimgi Misr, Mesopotamiya va Eron aholisi qoʻshni va uzoq xalqlar hamda elatlar toʻgʻrisida batafsil maʼlumotga boʻlgan. Ushbu maʼlumotlar faqat yozma manbalardagina emas, balki xalq ogʻzaki ijodida ham tulli rivojlanib, hikoya va afsonalar koʻrinishida aks etgan. Masalan, qadimgi mesopotamiyaliklarning "Gilgamesh" dostoni, miloddan avvalgi XX asrlarda Misrda yaratilgan "Sinuxet sarguzashtlari", keyinroq tosh va qahr toshlarga bitilgan zafaronmalar, Tel-Amarnadan topilgan arxiv hujjatlar, qadimgi Shumer va Ossuriya obidalardagi yozuvlar, Eron-ahamony podshohlarining deklarativ (bayonot) matnlari va tevarak-atrofdagi mamlakatlar aholisi toʻgʻrisida nodir maʼlumotlar bizgacha yetib kelgan.